

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai

VILNIUS 1995

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 9986-02-162-6

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

LIUDAS TRUSKA

1927 M. BIRŽELIO 22 D. LKDP VADOVYBĖS MEMORANDUMAS A. SMETONAI

Istorinėje literatūroje susidarė beveik vieninga nuomonė, kad 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą įvykdė karininkai, o inspiravo daugiausia krikščionys demokratai. Būtent jų bloko atstovų balsais Seimas gruodžio 19 d. A. Smetoną išrinko Prezidentu ir patvirtino A. Voldemaro sudarytą Ministrų Kabineta, kuriame svarbiausi postai priklausė tautininkams, tačiau buvo ir 5 krikščionys demokratai. Tame pat posėdyje vienas Lietuvos krikščionių demokratų partijos (LKDP) vadovų A. Stulginskis, buvęs Prezidentas, buvo išrinktas Seimo pirminku, kun. M. Krupavičius, kitas partijos lyderis, – vicepirminku.

Apie naujosios vyriausybės sudarymo užkulius M. Krupavičius per 1927 m. gegužės 29 d. paskaitą Šiaulių visuomenei sakė: „Mes, eidami tuomet į vyriausybę, nekėlėme jokių sąlygų [pabraukta mano – L.T.], nes nebuvo laiko. Visas vyriausybės sudarymo centras buvo [kariuomenės] Generalinis štabas. Sudarant vyriausybę, mums [ne „jiems“, o „mums“ – L.T.] trūko vidaus reikalų ministerio, kurio, ar patikėsite, ieškojome telefonais... Plechavičius, gruodžio 17 d. sudarant mums Generaliniame štabe vyriausybę, nuolat kartojo karo valdžios vardu: „Įsakau trumpiausiu laiku sudaryti vyriausybę, kitaip aš atsakomybės nesiimu ir už pasekmes neatsakau“. Tokioj padėty, kada čia pilna karininkų ir grasinimų, vyriausybė turėjo būti sudaryta kuo greičiausiai“¹.

Į natūralų klausimą, kodėl krikščionys demokratai naujojoje vyriausybėje pasitenkino antraeilėmis ministerijomis, įtikinamai atsakė B. Balutis: „Buvo sakoma jų šitaip galvota. Tautininkus priešakin pastačius, jiems teks visas neskanumas, kurį kiekvienas perversmas visuomenėje palieka. Tikroji politinė jėga taip Seime, taip krašte vistiek bus krikščionys demokratai. Jų ranka tai „lopšeli

¹ Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 923. Ap. I. B. 567^b. L. 246–247.

supš“. Šita strategija, gali būti, būtų laimėjusi, jeigu ne kupstelis, kuris vežimą išvertė. Ministrų pirmininku tapęs prof. Voldemaras rado būdą nuo krikščionių „lopšelio sūpėjų“ atsikratyti“².

K. Balučio minimas „kupstelis“ buvo tautininkų sumanymas atsisakyti Seimo ir valdyti Lietuvą Prezidento dekretais. Su tuo krikščionys demokratai nesutiko. Norint pašalinti tarp sąjungininkų atsiradusią įtampą, 1927 m. sausio mėnesį buvo sudarytas vadinamasis Aštuonkomas, arba Aštuonių komitetas, siekęs derinti tautininkų ir krikščionių demokratų požiūrį į šalies politinės santvarkos pertvarką. To komiteto sudėtis nebuvo visiškai pastovi. Tautininkams jame dažniausiai atstovavo ministras pirmininkas A. Voldemaras, kun. V. Mironas, A. Žilinskas, krikščionims-demokratams paprastai – L. Bistras su M. Krupavičiumi, kitoms krikščionių bloko narėms Ūkininkų sąjungai – P. Mikšys, K. Jokantas, Darbo federacijai – K. Ambrozaitis arba A. Milčius, P. Jočys. Kartu tautininkų valdžia neoficialiai derėjosi ir su Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos vadovais.

1927 m. žiemą krikščionys demokratai reikalavo pertvarkyti Ministrų Kabineta, matyt, tikėdamiesi įvesti į jį daugiau savo žmonių. Tačiau tautininkų vadai, ypač A. Voldemaras, tvirtai laikėsi savo pozicijų ir nedarė nuolaidų. Todėl derybės baigėsi nesėkmingai. 1927 m. balandžio 12 d. Prezidento A. Smetonos dekretu buvo paleistas Seimas, o dar po kelių savaičių (gegužės 3 d.) iš vyriausybės buvo išstumti labiausiai nesukalbami krikščionių demokratų ministrai (finansų – P. Karvelis ir švietimo – L. Bistras).

Paleisdamas Seimą, A. Smetona rėmėsi 1922 m. Konstitucija, tačiau jis nesirengė vykdyti kito tos pačios Konstitucijos paragrafo, reikalavusio per du mėnesius išrinkti naują Seimą. Taip A. Smetona sulaužė Konstituciją ir formaliai. Negalėdami tokio elgesio toleruoti, krikščionys demokratai nuo 1927 m. vasaros perėjo į opoziciją. Šitokiomis aplinkybėmis atsirado skelbiamasis M. Krupavičiaus parengtas ir jo, kaip partijos pirmininko, pasirašytas LKDP vadovybės memorandumas A. Smetonai.

Kun. M. Krupavičius – įžymus ir gana prieštaringas XX a. pirmosios pusės Lietuvos politikos veikėjas, istorinė asmenybė. Jis buvo vienas LKDP steigėjų, jos pirmininkas, visų Seimų atstovas, žemės reformos „tėvas“, daugelio krikščionių demokratų vyriausybių žemės ūkio ministras. Jis prisidėjo prie Gruodžio 17-osios perversmo, nors iki gyvenimo pabaigos tą faktą neigė. M. Krupavičiaus parengtas memorandumas yra svarbus šaltinis 1926 m. pabaigos–1927 m. pirmosios pusės Lietuvos politinei padėčiai nušviesti, nevienareikšmiams LKDP santykiams su tautininkais išaiškinti. Ko verta vien žinia apie M. Krupavičiaus pasiūlymą A. Smetonai sujungti į vieną partiją tautininkus

²

Bronius Kazys Balutis. 1951. B.v., P. 94–95.

ir krikščionis demokratus! Žinoma, ne visur memorandumo autorius teisus. M. Krupavičiui atrodė, kad tautininkų valdžia pirmiausia represuoja ne kairiuosius, t. y. socialdemokratus ir valstiečius liaudininkus, o krikščionis demokratus. Iš tikrųjų buvo kitaip. Iki 1927 m. vasaros, kol LKDP dar nebuvo perėjusi į opoziciją, jos veikla buvo menkai tevaržoma.

Dokumentas skelbiamas iš originalo, saugomo Lietuvos centriniame valstybės archyve (F. 923. Ap. 1. B. 567a. T. 1. P. 25–38), be jokių trumpinimų. Kiek taisyta rašyba (didžiųjų ir mažųjų, ilgujų ir trumpųjų raidžių vartojimas ir pan.) ir skyryba. Viena kita santrumpa atskleista laužtiniuose skliaustuose. Negausios išnašos – publikacijos autoriaus ir redakcijos.

JO EKSCLENCIJAI PONUI RESPUBLIKOS PREZIDENTUI

JŪSŲ EKSCLENCIJA!

Gruodžio m[ėn.] 17 d. perversmas davė galimybės ne tik išsigelbėti iš socialistų valdžios sudaryto bolševikų pavojaus, bet ir, susijungus visoms katalikų partijoms su tautininkų partija, susikompromitavus socialistams ir sudarius pastovią didžiumą, sėkmingiau dirbti Lietuvos gerovei – keliant jos tautinį, tikybinį bei politinį susipratimą, organizuojant ją įvairiomis reikalingomis draugijomis, tobulinant valstybės aparatą, keliant ekonominę krašto būklę ir stiprinant santykius su kitomis valstybėmis, kad tuo būdu lengviau galima būtų prieiti prie tautos giliausio sielos troškimo – Vilniaus ir laukiamo krašto gerbūvio.

Taip įvertinę minėto perversmo teigiamas puses, mes – Krikščionys demokratai – Tamstos, Pone Prezidente, pasiūlymu noriai sutikome su Tautininkų partija bendradarbiauti šioj plotnėj, manydami, jog partija, prie kurios ir Tamsta priklausai, lygiai įkainuojant perversmą, vienodus turi tikslus ir priemones tiems tikslams siekti. Mums buvo gerai žinomi tie skirtumai tarp mūsų ir Tautininkų partijos tikybos, ekonomikos ir socialinio gyvenimo srity bei taktikoj.

Mes žinojome, kad Tautininkų partija, eidama į paskutiniojo Seimo rinkimus su socialistais ir vartodama lygius su jais kovos metodus prieš mus ir kitas katalikiškas partijas, socialistams, Lietuvos nelaimėi, padėjo laimėti Seimo didžiumą. Bet tikėdami, kad skaudžių jų darbo vaisių pamokinti, tautininkai eis kitais, Lietuvai naudingesniais keliais, mes sutikom palaikyti vyriausybę, nestatydami jokių sąlygų – išskyrus vienos – užskleidus partijų programas, dirbti išimtinai Lietuvos naudai, pasirenkant tinkamus tam darbui kelius. Kad darbas eitų sklandžiau ir sutartinau, kad koalicija būtų pastovesnė, mūsų buvo pasiūlyta užmiršti praeitį ir, gyvenant dabartimi, dirbti ateičiai, kas vėliau š. m. sausio mėn. 14 d. Aštuonių komiteto (Aštuonkomo, sudaryto po du atstovu nuo

Krikšč[ioniu] dem[okratu], Tautininkų partijos, Darbo feder. ir Ūkininkų sąjungos) buvo vienbalsiai priimta ir šitaip užprotokuluota:

„Koalicijos grupės daro visų pastangų artėti viena prie kitos pirmiausia tuo būdu, – a) kad spaudoje neliečia iš praeities ir dabarties tokių klausimų, kurie galėtų kelti koalicijoj ginčų ir susierzinimo; b) kad koalicija disciplinuoja savo narius centre ir provincijoj šitų darbo koordinuojamųjų posėdžių nutarimų dvasioje, ir c) kad koalicijos centro organai bendradarbiauja vieni su kitais, remdami tą bendradarbiavimą didžiausiu tarpusavio atvirumu“.

Deja, šis gražus nutarimas tautininkams pasiliko tik tuščiai skambančiais žodžiais. Tuo metu, kai mes sąžiningai jį pildėm, savo spaudoj niekur tautininkų neliesdami, nekalbėdami apie jų darbų neigiamas puses, paskaitose ragindami savo partijos narius, užmiršus praeities kovas, susigyventi ir bendrai dirbti su tautininkais ir rodydami didžiausio nuoširdumo ir atvirumo politikos darbe, tautininkai sistemingai puldavo mus savo spaudoj, žemindami ir niekindami mūsų darbus ir atskirus darbuotojus, savo susirinkimuose juodindavo atskiras katalikų organizacijas ir jų vadus, atskiri tautininkų žmonės leisdavo įvairių mus užgautančių neteisingų apie mus žinių – žodžiu, ir tuo metu, kai mes dirbome su tautininkais koalicijoje, kai rodėm jiems daugiausia širdies, pritarimo, tautininkai vedė tokią pat prieš mus kovą, kokią buvo vedę ligi suėjimo koalicijon. Dar liūdniau tai, kad taip elgėsi ne tik antraeiliai tautininkų partijos nariai, bet ir jų žymiausi žmonės – ministariai, pav., Ministeris Pirmininkas p. Voldemaras, vidaus reikalų ministeris P. Musteikis. P. Ministeris Pirmininkas savo skaitytoj Seime deklaracijoje, kuriai reikalavo iš mūsų pritarimo ir palaikymo, rado reikalingu neteisingai ir mums užgaulingai apibūdinti kai kuriuos faktus, nors prieš jos skaitymą mūsų buvo p. Voldemaro prašyta tas vietas išleisti. Į tokių tautininkų elgesį ne kartą buvo mūsų kreipiama Jūsų Ekscelencijos dėmesys. Tamsa, Pone Prezidente, žodžiu tai tautininkų taktikai pritarimo neparodėi ir piktinai, vienok nieko nebuvo padaryta, kad toji prieš krikščionis demokratus ir kitus katalikus tautininkų akcija būtų sustabdyta. Tokiu būdu visu mūsų su tautininkais bendradarbiavimo metu tautininkai mus, krikščionis demokratus ir kitus katalikus, puolė, niekino, žemino visuomenės akyse, įtarinėdavo, mes gi karštos Tėvynės ir lietuvių tautos meilės stiprinami, sąžiningai pildydami minėtus Aštuonių komiteto nutarimus, kantriai visa tai kentėjom ir visom išgalėm dirbom, turėdami vilties, kad tautininkai susipras blogai darą ir pakeis savo nelemtą ir Tėvynei kenksmingą taktiką. Bet skaudžiai apsigylėm. Tautininkų partija ne tik savo partinės kovos prieš mus, katalikus, nesilpnino, bet priešingai, kaskart ją stiprindavo. Ir tai tęsiasi ligi pastarųjų laikų. Štai kokius santykius Tautininkų partija palaikė su Krikščionimis demokratais ir bendrai visais katalikais. Aišku, kokių jie rezultatų siekė ir ką gamino Lietuvai.

Dabar leisi, Pone Prezidente, priminti mūsų santykiavimo eigą su Vyriausybe.

Mes, Krikščionys demokratai, sutikome palaikyti Vyriausybę, nereikalaudami Vyriausybėje sau nei vienos vietos. Mums svarbu buvo ne tiek savų partijos žmonių turėti ministeriais, kiek turėti gerų, sąžiningų, savęs išsižadėjusių, prityrusių, pasišventusių, inteligentingų, nepaisant, kuriai koalicijos partijai priklausytų, ministerių, kurie norėtų ir sugebėtų išvesti Lietuvą iš tos padėties, kokioj buvo ji atsidūrusi socialistų didžiumai ją valdant ir kuri paties perversmo buvo pasunkinta, nors tas perversmas buvo reikalingas išgelbėti Lietuvai iš bolševikų pavojaus. Tamsta, Pone Prezidente, radai reikalingu pakviesti iš mūsų partijos Vyriausybėn du asmeniū: dr. L. Bistrą – švietimo ministerį ir dr. p. Karvelį – finansų ministerį. Mes kliūčių nestatėm. Vyriausybė, kaip Tamsta, Pone Prezidente, atsimeni, buvo sudaroma labai paskubomis, nervingose apystovose, laikinai kariškajai vyriausybei nuolat raginant ir gąsdinant; statomų kandidatų į ministerius nebuvo laiko panagrinet, išsiaiškinti jų tinkamumą. Tad Vyriausybė susidarė ne šioms gyvenamoms sąlygoms, nes joje buvo ir yra ministerių ne tik be politinio, bet ir be administracinio stažo – praktikos. Mes sutikom ir su tokia Vyriausybės sudėtimi, manydami, jog gyvenimui nusistojus, ši Vyriausybė galima buvo reorganizuoti, pakeičiant silpnuosius ministerius stipresniais. Kiek laiko praėjus, Vyriausybė pasirodė silpnesnė, negu mes manėme ją organizuojant. Paaiškėjo Vyriausybės nerūpestingumas, nesiorientavimas, nesugebėjimas pasirinkti sau tikslų priemonių tikslui siekti ir taktikos nusistatyti. Slinko mėnuo po mėnesiui. Vyriausybė savo posėdžiuose, be biudžeto bylų ir einamų reikalų, bendresnio pobūdžio politikos klausimų nesvarstė. Ji neturėjo programos, išsidirbtos taktikos ir parinktų priemonių. Ji ėjo, kur gyvenimas stūmė, o ne ji gyvenimą tvarkė. Gyvenant labai sunkius laikus, veikiant įvairiems priešininkams, organizuojantis sąmokslams, kad atgautų gruodžio mėn.] 17 d. prarastas pozicijas, mums buvo aišku, prie ko tokia Vyriausybė kraštą prives. Mes tad, kaip Tamsta, Pone Prezidente, atmeni, visa tai matydami, jau kovo mėn. pradžioj per savo atstovus iškėlėm Tamstai Vyriausybės reorganizavimo reikalą. Kalbos ėjo ilgai. Rezultate – Tamsta su mūsų įrodymais sutikai. Viename iš tų pasikalbėjimų eilės Tamsta buvai mūsų pirmininkui M. Krupavičiui pasiūlęs sustatyti konkretų Vyriausybės reorganizavimo projektą. Jis pradžioj buvo sutikęs, bet pagalvojęs atsisakė. Atsisakė dėl to, kad tautininkų visą laiką buvo maitinama visuomenė gandais, būk mes – Krikščionys demokratai – norime tautininkus išstumti iš Vyriausybės, rengiame perversmą ir kitais tolygiais. Daugelis žymių tautininkų vadų tais gandais tikėjo ir patys juos, nepatikrinę, platino, nors turėjo galimybės patikrinti, kaip, pav., p. vidaus reikalų ministeris. Tokį konkretų planą mums patiekus, būtų sustiprinta tas leidžiamais gandais tikėjimas. M. Krupavičiaus atsisakymo motyvaciją Tamsta, Pone Prezidente, supratai, priėmei ir pagyrei, pasiūlydamas vienkart perkelti šio klausimo svarstymą į 8 komitetą su p. Ministeriu Pirmininku priešaky. Minėtam klausimui svarstyti 8 komitetas susirinko p. Ministerio Pirmininko bute balandžio 1 d.

Mūsų buvo pasiūlytos svarstyti šios tezės (su jomis buvai supažindintas Tamsta prieš balandžio 1 d. posėdį):

- 1) Vyriausybė nėra nustačiusi koalicijos ribų.
- 2) Vyriausybė nenustoja galvojusi apie socialistų įvedimą Vyriausybėn.
- 3) Vyriausybė neturi artimesnės darbų programos, užsibrėžtiems tikslams siekti nustatytos taktikos ir pasirinktų praktinių priemonių.
- 4) Savo palaida politika Vyriausybė sustiprino vidaus priešus ir sudarė jiems galimybės organizuoti sąmokslus prieš dabartinę padėtį ir
- 5) Trijų su viršum mėnesių Vyriausybės darbas įrodė, kad šiame sąstate ji krašto sutvarkyti neįstengs.

Pirmos dvi tezės buvo pasiūlytos svarstyti dėl to, kad Vyriausybė nuo perversmo dienos ligi minėto posėdžio nebuvo nusistačiusi su kuo bendradarbiauti. Mums, katalikams, esant koalicijoje, Vyriausybė visą laiką dėjo pastangų pritraukti ir socialistus į Vyriausybę. Tiesa, p. Voldemaras, mums paklausus jo apie tai, užginčijo, bet p. krašto apsaugos ministeris p. Merkys, po to, kai p. Volde-maro buvo užginčyta, ir tautininkų atstovas kun. Mironas patvirtino, kad tokie pasikalbėjimai su socialistais (p. Merkio žodžiais derybos, kun. Mirono – zondavimas dirvos) ėjo. Kun. Mironas, tai pareiškdamas, dar pridūrė, kad kalbant su socialistais, jų akyse žemino mus, o kalbant su mumis, panašiai mums kalbėjo apie socialistus. Kadangi tokis nenusistatymas su kuo bendradarbiauti kliudė tautininkams išsidirbti aiškia taktiką ir darbų programą, mes pastatėm tas tezes svarstyti, pažymėdami vienkart, kad mes jokių kliūčių tautininkams nedarysim pasirinkti jiems patinkamus bendradarbius, tik pasiliksim sau laisvas rankas išvadoms daryti.

Patiektų tezių svarstymas ėjo pas p. Ministerį Pirmininką per du posėdžius. Galutinėj svarstymo išvadoj buvo prieita viso komiteto, neišskiriant ir tautininkų atstovų, prie to, kad Vyriausybė dirba nevykusiai ir reikalinga eiti prie Vyriausybės pertvarkymo – reorganizavimo. P. Ministeris Pirmininkas, išgirdęs tokį komiteto vienbalsį pareiškimą, pažadėjo šį klausimą apsvarstyti Ministerių Kabinete, pasitarti su Tamsta, Pone Prezidente, ir po to sukviesti vėl komiteto posėdį pas Tamstą galutinai tam klausimui rišti.

Kalbant apie šiuos posėdžius, negalima nutylėti šių p. Ministerio Pirmininko charakteringų ir labai reikšmingų pasakymų. Pirmiausia p. Voldemaras, prieštaraudamas mūsų tezėms, pasakė, kad jis turįs ir programą, ir taktiką nustatytą, tik visas vargas, kad esą blogi ministariai. Jo žodžiai į juos atsimušą, kaip žirniai į minkštą sieną ir joks darbas su jais neįmanomas sėkmingai dirbti. Be to, jis pasakė, kad valdžią gavęs iš p. p. Plechavičiaus, Skorupskio ir Mačiukos³ (nors

³ *P. Plechavičius, V. Skorupskis ir A. Mačiuka – 1926 m. gruodžio 17-osios valstybės perversmo žymesni kariniai vadovai.*

tą valdžia buvo gavęs iš Respublikos Prezidento), tai tik jiems ir atiduosiąs, o ne Seimui ar kam kitam. Tą pat mintį, tik kitokiais žodžiais, p. Voldemaras pareiškė ir viename pas Tamstą įvykusiame posėdyje.

Į antrą ar trečią po minėtojo posėdžio dieną, būtent balandžio mėn. 5 d., tapo sukviestas žadėtasai Aštuonių komiteto posėdis pas Tamstą, Jūsų Ekscelencija. P. Voldemaras referavo minėtųjų trijų Aštuonių komiteto posėdžių galutinas išvadas, pažymėjęs, kad „kai kurie komiteto nariai nepatenkinti kai kuriais ministeriais“ ir kad šiame posėdy reikalinga svarstyti „koalicijos pagilinimo“ klausimas. Mūsų atstovo buvo p. Voldemaro neteisingas pranešimas atitaisytas; buvo nurodyta, kad komitetas vienu balsu pripažino Vyriausybės darbuotę netikslią ir reikalą ją pertvarkyti, ir kad posėdžiuose nebuvo kalbama apie atskirus ministerius, bet apie visą Vyriausybę. Į šį mūsų atstovo pareiškimą nereagavo nei p. Voldemaras, nei Tautininkų partijos atstovai. Bet Tamstai, Pone Prezidente, palaikius p. Voldemaro pasiūlymą, buvo susitarta parengti partijų bendradarbiavimo platformą. Tą pat dieną Aštuonių komitetas dėl tautininkų atstovų neveiklumo tapo likviduotas ir įsteigta Partijų atstovų taryba prie Tamsos, Pone Prezidente, su nuolatiniu jos nariu p. Ministeriu Pirmininku. Tai Tarybai teko susirinkti tik vieną kartą pas Tamstą. Tai buvo balandžio 20 d. Šiame posėdy buvo pareikšta Tautininkų partijos balandžio 5 d. kalbėtoji „platforma“. Tautininkų partijos pirmininkas p. Noreika paskaitė tokius punktus (pateikiu tik jų turinį): 1) Konstitucija ir Seimo rinkimų įstatymas keičiami referendumo keliu, 2) kabinetas vieningas, t.y. stovi ant vienos bazės – programos, 3) Vyriausybė leidžia dekretus, turinčius įstatymų galios ir 4) valdžios aparatas valomas, atsižūrint valdininkų asmens kvalifikacijų. Mūsų atstovui paklausus, ar šie tautininkų punktai yra derybų objektu, tai yra ar tautininkai mano eiti į kompromisą, bet kame nusileidžiant, kad sudaryti galimybės kitoms kitaip manančioms partijoms ir toliau dirbti bendrą valstybės darbą ir ar kitaip manantieji ministrai galės likti Ministerių Kabinete, buvo atsakyta, kad **kitaip manantieji ministrai turės iš Vyriausybės išeiti ir kad Konstitucijos ir rinkimų įstatymo keitimo būdas – referendumas bei Seimo rinkimų nevykdymas Konstitucijos nustatytu laiku – yra galutinas tautininkų nusistatymas, nuo kurio jie nenusileis.** Mūsų atstovams teko tą pareiškimą tiksliai įvertinti, kaip pirmą tautininkų dekretą – įstatymą ir vykdymą jų konferencijos nutarimo santykiavime su kitomis partijomis – laikytis ne susitarimo, bet pritarimo dėsniu. Po to jiems beliko tik pareikšti savo partijos šiuo klausimu nusistatymą. Tas nusistatymas taip skambėjo: „Seimo rinkimų atidėliojimas yra nepageidaujamas ir kenksmingas. Gyvenimą reik įvest į normalines teisineis vėžes. Valstybei gyventi be Konstitucijos – pavojus didelis. Krašto padėtis sunki. Reikalinga stipri, sumani, savęs atsižadėjusi Vyriausybė. Ši Vyriausybė reikalinga reorganizuoti – pertvarkyti“. Panašaus turinio pareiškimą padarius ir Ūkininkų Sąjungos atstovams, buvo nutarta balandžio mėn. 21 d. susirinkti vėl pas Tamstą pa-

sirašyti šio posėdžio protokolui, kuris buvo pavesta parašyti tautininkų pirminkui p. Noreikai ir pasitarti dėl susidariusios padėties, paieškoti tolimesnio bendradarbiavimo galimybių, po to, kai tarp tautininkų ir mūsų darbų krypties ir metodų pasirodė esminių skirtumų. Bet protokolas nepasirašytas iki šiol. Jokio pasitarimo po balandžio mėn. 20 d. nieks nekviatė. Tai duoda rimto pamato manyti, kad tautininkams nerūpėjo bendras darbas su katalikiškomis partijomis, kad jiems rūpėjo jų partijų diktatūra, apie ką kelioms savaitėms prieš balandžio 20 d. posėdį plačiai kalbėjo Kauno ir provincijos visuomenė, žymesnių tautininkų informuojama. Mūsų kelių kartų raginimas sušaukti nutartą posėdį ir prie Tamstos atsilankymas jokių teigiamų rezultatų nedavė.

Po balandžio mėn. 20 d. viršminėto posėdžio į Ministerių Kabinatą buvo įneštas p. Voldemaro parengtas atsišaukimo į tautą projektas svarstyti. Buvę mūsų partijos Vyriausybėje ministariai dėl žemiau nurodytų priežasčių sutikti su to atsišaukimo turiniu negalėjo. Paaiškėjus, kad Ministerių Kabinato didžiulios, kurią sudaro Tautininkų partijos žmonės, tas projektas bus priimtas, mūsų partijos ministariai patiekė raštu dėl jo savo atskiras nuomones. Jos taip skamba:

1. „Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui. Prie Ministerių Kabinato nutarimo iš balandžio mėn. 29 d. padaryto, išeinant iš daugumos ministerių balandžio mėn. 25 d. posėdy pareikšto nusistatymo, kad Seimas yra nerinktinai veikiančia Konstitucija bei esamais rinkimų įstatymais, kad dėl to reikia tautos atsiklausimo būdu pirma pakeisti Konstituciją ir rinkimų įstatymus ir kad reikalinga išleisti specialų tautai pareiškimą minėtu reikalu, dedant tokio pranešimo pagrindan tuos dėsnius, kurie yra suformuluoti p. Ministerio Pirmininko patiektajame Ministerių Kabinatui svarstyti projekte, ir kuriems dėsniams Ministerių dauguma su p. Respublikos Prezidentu pritarė, laikau savo pareiga pareikšti skirtingą nuomonę, būtent: negalima Konstitucijos 52 straipsnio, kurs nustato rinkimų Seiman terminą nevykinti, aiškinant tuo, kad, kaip sakoma pranešimo projekte, tas Konstitucijos dėsnis “tėra norma be sankcijos ir todėl jis nei kiek nevaržo Vyriausybės laisvės dėl rinkimų dienos”. Lygiai taip pat galima būtų pasakyti ir apie visus kitus mūsų Konstitucijos straipsnius, nes nei prie vieno Konstitucijos straipsnio nepridėta sankcija už jų nepildymą. Kraštui ir užsieniui būtų suprantama rinkimų termino atidėjimas dėl visiems žinomo dar nekonsoliduoto padėjimo viduje ir nepatogumo žemės ūkio krašto gyventojams vasaros metą skirti rinkimams, bet tokį termino nepildymą motyvuoti taip, kaip tatai daroma atsišaukimo projekte, tai reiškia pagimdyti mūsų piliečiuose ir užsieny visai klaidingą supratimą apie mūsų valstybės teisinius pagrindus, o tas būtų nenaudinga ir pavojinga kraštui.

Tokio daugumos ministerių nusistatymo konsekvencija verčia ją daryti ir kitus žygius, nesuderinamus su veikiančiais įstatymais, ir kurie savo pasekmėmis gali būti žalingi kraštui. Dekretai – referendumo paskelbimas būtų pirmas dek-

retas – nenumatyti mūsų teisėje ir gali sudaryti netvarkos mūsų valstybės teisiniuose santykiuose su piliečiais ir pačių piliečių tarpe.

Bendra pranešimo projekto kryptis bereikalingai daro įspūdį Seimo idėjos neigimo ir nepamatuotai leidžia visuomenei manyti, kad Ministerių Kabineto siūlomomis priemonėmis bus iš karto visi su parlamentariu režimu susiję blogumai prašalinti.

Suėmęs visa tai krūvon ir turėdamas galvoje, kad pagrindiniai šiame Ministerių Pirmininko pasiūlytame projekte dėsniai negali būti keičiami, pareiškiu, kad tokio turinio pranešimo tautai pasirašyti negaliu. Švietimo ministeris – Bistras“.

2. „Atskira nuomonė prie Ministerių Kabineto posėdžio balandžio mėn. 29 d., įvykusio Respublikos Prezidento rūmuose.

Ministerių Kabineto priimtas atsišaukimas į visuomenę, kuriuo nustatoma tolimesnė Ministerių Kabineto darbų linkmė, prieštarauja veikiantiems mūsų įstatymams ir neatitinka tautos reikalus, nes:

1) šiuo atsišaukimu Vyriausybė savo valia stabdo vykdymą Valstybės konstitucijos nuostatų dėl naujojo Seimo rinkimų ir tuo būdu ardo Valstybės konstitucijos nustatytą valstybės valdymą, o tatoi darydama jau pasisavina per daug valdžios ir tuo didžiai pakenkia valstybės reikalams.

2) Nutarusi Valstybės konstitucijos pakeitimą vykdyti tautos konsultacijos keliu, bet ne tos pat Valstybės konstitucijos nurodomuoju būdu, Vyriausybė pasisavina jai nepriklausomą įstatymų leidimo teisę ir sąmoningai daro tai, kas įstatymu yra neleista.

3) Neigia Valstybės konstitucijos normų privalumą Vyriausybei ir tuo būdu laužo Valstybės konstituciją.

4) Neatsižvelgia į tai, kad p. Respublikos Prezidentas yra iškilmingai Seime prisiekęs saugoti Valstybės konstituciją, o Ministerių Kabineto nariai yra prisiekę tą pačią Valstybės konstituciją pildyti ir tuo būdu laužo šią Vyriausybės narių duotąją priesaiką.

5) Vyriausybė, pati sąmoningai laužydama Valstybės konstituciją ir įstatymus, nustoja moralės teisės reikalauti iš piliečių, kad jie įstatymus pildytų, o tuo būdu atidaromas kelias netvarkai, kuri grėsia didžiausiu pavojumi ne tik valstybės tvarkai ir visuomenės ramumui, bet ir pačios valstybės gyvavimui.

6) Ministerių Kabineto atsišaukime tendencingai nušviečiama ir neobjektinai įvertinama buvusiųjų Seimų darbai.

7) Tame pat atsišaukime be jokio pagrindo prikišama buvusiems ministrams, kad, savo pareigas eidami, jie daugiau žiūrėję savo partijų, bet ne valstybės reikalų.

8) Ministerių Kabinetas be jokio reikalo klaidingai įtikinėja visuomenę, kad laikantis Valstybės konstitucijos ir įstatymų, šių dienų mūsų politinės padėties

pagerinti nesą jokios vilties ir kad mūsų padėti pagerinti galima tik einant kitu keliu, bet ne Valstybės konstitucijos ir įstatymų nurodomuoju.

9) Atsišaukimas atmets galimybę susitarti ir dirbti mūsų valstybės atstatymo darbą dirbusiems ir mūsų tautos reikalų sargyboje stovinčioms politinėms grupėms, o klaidingai mato mūsų valstybės sutvirtėjimą tik vienos politinės partijos laimėjime.

10) Atsišaukimo pagrindas padėtoji politinė linkmė (programa) supuola su Tautininkų partijos tarybos nutarimais; šią programą Ponas Respublikos Prezidentas ir p. Ministeris Pirmininkas paskelbė kaip nediskutuotiną iš esmės, tatau duoda pagrindą manyti, kad Ministerių Kabineto darbams vadovaus Tautininkų partija.

11) Šitokios, kaip atsišaukime nubrėžta, politikos pasekmės bus mūsų valstybei negatyvios ir vietoje laukiamų pagerėjimų ilgiems metams palaidos galimybę sudaryti Lietuvoje pastovią ir teisėtą tvarką.

Visa tai turėdamas galvoje, aš randu, kad naujoji Vyriausybės politikos linkmė neatitinka tautos reikalus, nėra suderinama su mūsų valstybės pagrindiniais įstatymais ir su mano, kaip ministerio, duotąja priesaika pildyti Konstituciją ir įstatymus. Todėl aš su šia naująja Vyriausybės politikos linkme, kuri pareiškta Ministerių Kabineto priimtajame atsišaukime į visuomenę, nesutinku ir ją vykdyti atsisakau. Finansų ministeris – Karvelis“. (Paskelbtas atsišaukimas skiriasi nuo svarstyto projekto tik smulkmenomis).

Po viso šito mums – Krikščionims demokratams – buvo aišku, kad bendro valstybinio darbo dienos baigiasi ir kad mums teks iš Vyriausybės išeiti, nes 1) patys tautininkai to norėjo, sudarydami tam reikalingas sąlygas, kaip, pavyzdžiui, reikalaudami pasirašyti mūsų ministerius po raštu, kuriame šališkai ir neteisingai nušviečiami mūsų ir kitų katalikų darbai, kompromituojama parlamentarizmo idėja, klaidinama visuomenė ir t.t. 2) jie rengė vesti tokias reformas, kurios Lietuvai parengs daug blogybių ir, Dieve duok, kad jos nebūtų apmokėtos nepriklausomybės kaina, 3) tautininkai laikėsi jų konferencijos nutarto pritarimo, o ne susitarimo principo, palikdami mums atsakomybę už jų darbus, o mums nepripažindami savo nuomonės reiškimo teisės ir 4) mes nustojom bet kokios vilties tautininkų pradėtąjį Lietuvai žalingąjį darbą sutrukdyti, įvesti į kitą kelią, nes Ministerių Kabinete per visą mūsų bendradarbiavimo laiką nebuvo rišama nei vienas bendros valstybinės reikšmės klausimas; tie klausimai buvo rišami kur tai kitur, darant kokius nors svarbesnius politikos srity sprendimus, ne tik nebuvo mūs atsiklausama, bet net neinformuojama, kaip, pav[yzdžiui], III Seimo paleidimas ir kiti. Bet kadangi mūsų ministerių atsistatydinimo klausimą skaitėm turinčiu didelės valstybei reikšmės aktu, o bendradarbiavimas su tautininkais tapo nebeįmanomas ir bergždžias, tad sušaukėm susidėjusiai padėčiai apsvarstyti Partijos tarybos suvažiavimą. Suvažiavime dalyvavo devyniolikos apskričių atstovai. Po 8 valandų rimto, sąžiningo ir nuo-

dugnaus visos padėties apsvarstymo taryba vienbalsiai priėmė Partijos centro komiteto nusistatymus, nutardama **griežtai laikytis Konstitucijos nuostatų, reikalauti rinkimų į Seimą, esant nustatyta įstatymų tvarkai, sulaužyti šį rudenį darbynečiui pasibaigus ir t.t., o jei nebus tautininkų, tai vykdoma – pasitraukus iš koalicijos.**

Sekamą po Tarybos suvažiavimo dieną, t.y. balandžio mėn. 29 d., vėl Ministerių Kabinete buvo svarstomas minėtasai Vyriausybės atsišaukimas į tautą. Mūsų ministrai jį pasirašyti atsisakė. Tuomet Tamstos, Pone Prezidente, ir p. Ministerio Pirmininko buvo pasiūlyta jiems išeiti iš Vyriausybės, kas jų ir buvo padaryta balandžio mėn. 30 d. Dovanosi, Ponas Prezidente, kad prie šios progos priminsime Tamstai mūsų ministerių atsistatydinimo raštų tekstus. Štai jie:

1. „1927 metais balandžio mėn. 30 dieną. Jo Ekscelencijai Ponui Ministeriui Pirmininkui. Ministerių Kabineto balandžio mėn. 25 ir 29 dienos posėdžiuose Tamstos, Ponas Pirmininke, pasiūlytojo atsišaukimo į tautą projekte išdėstyta politikai negaliu pritarti, nes laikau ją nenaudinga ir pavojinga mūsų valstybei. Tame atsišaukimo projekte išdėstyta politikai pritaria ministerių dauguma, o Ponas Respublikos Prezidentas ir Tamsta, Ponas Pirmininke, pareiškėt, kad vieningam Ministerių Kabinete negalės būti tie, kurie atsišaukimo projekte suformuluotiems pagrindiniams politikos dėsniams nepritar. Todėl, negalėdamas pritarti nei atsišaukimo projekte numatytiems Vyriausybės politikos dėsniams, nei Ministerių Kabineto darbų metodams, prašau p. Pirmininką atleisti mane nustatyta tvarka nuo švietimo ministerio pareigų. Pagarbą reikšdamas ponui Pirmininkui – Bistras, švietimo ministeris“.

2. „Kaunas, 1927 m. balandžio mėn. 30 d. Jo Ekscelencijai Ponui Ministeriui Pirmininkui. Imdamas domėn Ministerių Kabineto nutarimą iš š.m. balandžio mėn. 29 d. dėl tolimesnės Kabineto politikos linkmės pagrindų, kurie neatitinka mūsų tautos reikalų ir nesuderinami su valstybės pagrindiniais įstatymais, norėdamas palikti ištikimas mano, kaipo ministerio, duotai priesaikai, pildyti Valstybės konstituciją ir įstatymus, turiu garbės prašyti Tamstą, Pone Pirmininke, pristatyti Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui mano atsistatydinimą iš finansų ministerio vietos. Prašau priimti mano aukštos pagarbos pareiškimą. Karvelis, finansų ministeris“.

Čia bus vieta priminti Tamstai ir p. Ministerio Pirmininko charakteringą ir daug reiškiantį buvusiam švietimo ministeriui dr. Bistrui padarytą pareiškimą gegužės mėn. 1 d., apie kurį dr. Bistras pranešė Tamstai sekančiais žodžiais: „

1927 m. gegužės mėn. 2 d. Jo Ekscelencijai Ponui Respublikos Prezidentui. Šio mėnesio 2 dieną p. Ministeris Pirmininkas pranešė man, kad atmainąs vieną mano įsakymą. Nesileisdamas į ginčą ar minimas įsakymas yra tikslus iš esmės, ar ne, pareiškiau ponui Ministeriui Pirmininkui, kad šitoks jo žygis yra neteisėtas, nes prieštarauja Konstitucijos 59 straipsniui. Tuomet p. Ministeris Pirmininkas atsakė man, kad esu atleistas nuo ministerio pareigų ir pareikalavo ne-

belankyti ministerijos nuo rytdienos, tai reiškia, nuo šio mėn. 3 dienos. Į tai pastebėjau, kad jokie ligi šiolei rašto apie mano atleidimą iš Tamstos, ponas Prezidente, neturiu ir kad nuo pareigų atleisti mane tegali vien Respublikos Prezidentas, kad apleisdamas Ministeriją be jokio iš Tamstos raštiško įsakymo, nusikalsčiau įstatymams. Į šitą mano pastebėjimą p. Ministeris Pirmininkas rado reikalinga atitinkamu tonu man pareikšti, kad jis iškelsiąs man bylą.

Kadangi einu teisėtai savo pareigas ligi nuo jų būsiu Tamstos įsakymu atleistas, tai prašau p. Respublikos Prezidentą patenkinti mano atsistatydinimo prašymą iš balandžio mėn. 30 dienos ir paskubinti mano atleidimą ta tvarka, kaip ji yra nustatyta Konstitucijoje, nes akivaizdoje aprašytojo p. Ministerio Pirmininko pasiūlymą, kad ir laikinas pareigų ėjimas, pasidarė nebeįmanomas. Pagarbos reikšdamas Bistras, švietimo ministeris“.

Šis faktas kelia labai daug liūdnų minčių dėl ateities, juo labiau, kad taip elgiamasi ne bet kurio žemo valdininko, bet paties mūsų Vyriausybės galvos – Ministro Pirmininko.

Kodėl mes reikalavome, reikalaujame ir reikalausime Konstitucijos laikytis ir kaip to išvados – Seimo rinkimų?

Leisim sau prisiminti, kad šiame klausime ne kitokios nuomonės ir Tamsta su p. Ministeriu Pirmininku buvote. Gruodžio mėn. 17 d. posėdy, įvykusiame Vyriausiajame štabe, Tamsta, Pone Prezidente, dėjai visas pastangas, kad Vyriausybė būtų sudaryta Konstitucijos nustatyta tvarka. Ir kuomet tai pavyko padaryti, Tamsta rodei daug pasitenkinimo.

Laikinoji kariškoji vyriausybė Tamstą buvo pakvietusi būti Tautos vadu, Tamsta tuo nepasitenkinai ir panorėjai, kad Seimas Tamstą išrinktų Respublikos Prezidentu, kaip to reikalauja Konstitucija. Kas ir buvo padaryta. Tamsta, Pone Prezidente, gerai tuomet supratai Konstitucijos reikšmę valstybei ir visas pastangas dėjai įvesti mūsų gyvenimą į konstitucines vėžes. Mums tik džiaugtis iš to teko.

Ministeris Pirmininkas p. Voldemaras apie reikalą valdyti kraštą Konstitucijos nustatyta tvarka štai ką rašė buvusiam Respublikos Prezidentui p. Griniui 1926 m. gruodžio mėn. 17 d.: „Aukštai Gerbiamas Pone Prezidente. Paklaustas Tamstos ar galima įvesti į Konstitucinę tvarką susidėjusią padėtį, iš kurios išėjo mano Kabinetas, aš turiu garbės užtikrinti, kad visos bus padėtos pastangos, tiek mano, tiek viso Kabineto, kad tai įvyktų kuo greičiausiai. Pamatinis mano uždavinys besiiimant sudaryti Kabineta susidėjusiomis sąlygomis buvo įvesti Lietuvoje teisėtą konstitucinę tvarką. **Giliausiu mano užsitikrinimu Lietuvai grėsia mirtinas pavojus, jeigu greitai laiku nesusidarys teisėtos ir konstitucinės padėties.** Jeigu man nepasisektų tai padaryti, aš iš pat pradžios rezervavau sau teisę pasišalinti ir nuimti nuo savęs visą atsakomybę už tai, kas įvyks. Tamstą aukštai gerbiąs prof. A. Voldemaras, Ministeris Pirmininkas.“

Ponas Ministeris Pirmininkas visai teisingai manė, kad **Lietuvai grėsia mirtinas pavojus, jeigu greitai laiku nesusidarys teisėtos ir kon-**

stitucijos⁴ padėties. Mes ir šiandien ne kitaip manome. Mes tvirtiname, kad Tamstos vyriausybė ir Tautininkų partija, laužydami Konstituciją, rengia Lietuvai mirtiną pavojų kaip iš vidaus, taip ir iš užsienio.

Seimo rinkimų klausimu Tautininkų partija irgi vienodo buvo nusistatymo su mumis. Aštuonių komiteto posėdžio sausio mėn. 17 d. 1927 m. protokole štai kas įrašyta: „Tautininkų atstovas dekanas Mironas praneša, jog tautininkai Seimo paleidimo reikalu esą nusistatę, a) kad šitas Seimas kuo greičiausiai būtų paleistas, b) kad kito Seimo rinkimai būtų padaryti ne anksčiau kaip gegužės mėn. ir ne vėliau birželio mėn., c) kad į Seimo rinkimus turi būti einama ne ekonominiais, bet Konstitucijos keitimo obalsiais. Seimo paleidimo reikalu savo nuomonę pasako visų grupių atstovai, pažymėdami, kad šitas Seimas turįs būti kuo veikiausiai paleistas ir kad naujo Seimo rinkimai turi būti daromi ne anksčiau, kaip gegužės mėnesyje...“

Šiandien ir šitą savo nusistatymą tautininkai pakeitė, kaip ir dėl Konstitucijos laikymosi. Kodėl? Sunku suprasti. Juk po gruodžio mėn. perversmo niekas mūsų gyvenime nepasikeitė. Gyvenimo sąlygos pasiliko tos pačios. Kas tad paveikė į Tautininkų partijos ir Vyriausybės mąstymo eigą ir privertė išsižadėti pirmutinio savo sveiko nusistatymo? Nesinorėtų tikėti, kad pirmutiniai jų nusistatymai buvo padaryti tik tam, kad gauti mūsų balsus Prezidentui išrinkti ir Vyriausybei pasitikėjimą gauti. Mes gi pasiliekam prie pirmutinio nusistatymo, kad Seimas turi būti renkamas veikiančiais įstatymais, esant praleistam Konstitucijos nustatytam terminui, ne vėliau šio rudens. Seimo rinkimų ilgesniam laikui atidėjimas tiek pat kenksmingas valstybei, kiek ir bendrai Konstitucijos nepildymas. Nerenkant ilgiau Seimo, nustosime užsienio valstybių pasitikėjimo ir paramos (o jos mes ne kartą būsim reikalingi), išardysime tautos atsparumą, Vyriausybė izoliuosis nuo visuomenės, bus nutraukti su ja realūs ryšiai. Šiuomi išardoma valstybės jėgingumas. Nerenkant ilgesnį laiką Seimo, bus kenkiama mūsų ekonomiam gyvenimui, nes be Seimo nebus kam ratifikuoti prekybos sutarčių, o be ratifikacijos jos neveiks, nors ir būtų sudarytos. Tautininkai, stovėdami valdžios priešakyje, 1918 m. jau buvo padarę kartą tokią klaidą. Jie, norėdami be visuomenės pagalbos kraštą valdyti, vos jo nepražudė. Ir tik Dievo Apvaizda padėjo, susirišus su visuomene ankštais ryšiais, Tėvynę išgelbėti. Nejaugi ir šiandien tautininkai norėtų privesti Lietuvą prie liūdno 1918 m. padėties? Mussolini, turėdamas stiprios įtakos tarptautinėj politikoj, turėdamas didelę valstybę ir visą visuomenę stipriai organizuotą fašistų partijon, nedrįsta gyventi be Seimo-parlamento. Jis supranta, kad mūsų laikų sąlygomis valstybei gyventi be Seimo – mirtis. Tautininkų vyriausybė to nieko neturi, o vienok eina

⁴ *Taip tekste; turėtų būti – konstitucinės.*

tuo pražūtingu Lietuvai keliu. Toliau – nerinkti Seimo reiškia pasisavinti sau tautos išsikovotas ir nupelnytas teises. Tauta tų savo teisių niekad neišsižadės.

Šioj vietoj reikalinga priminti ir tautininkų projektuojamos reformos ir jų aiškinimus. Tautininkai nori: referendumo keliu pakeisti Konstituciją ir Seimo rinkimų įstatymą, Prezidentą rinkti pavesti visai tautai, išrinkus Prezidentą, rinkti nauja tvarka Seimą, sena tvarka renkant Seimą negalėsią būti jame tautiškos didžiumos, rinkimai labai varginą žmones. Kad rinkimai vargina visuomenę, tai aišku, bet juk kiekvienas darbas žmogų vargina. Nejaugi reiktų dėl to mesti darbas? O antra, tautininkai dar daugiau siūlo rinkimų, nes šalia Seimo rinkimų siūlo dar rinkti Prezidentą ir daryti referendumą; referendumas gi – tie patys rinkimai. Vieton tad vienu rinkimų, tautininkai nori įvesti trejus. Pavesti tautai rinkti Prezidentą dalykas galimas, bet tas pavedimas turi būti padarytas įstatymų numatyta tvarka. O antra, mūsų gyvenamomis sąlygomis tokia naujovė labai pavojinga valstybei savo pasekmėmis. Kodėl? Tamstai buvom savo laiku labai smulkiai tai išdėstę. Kiekvienu rinkimų daviniai priklauso nuo visuomenės nusistatymo. Gauti Seime tautiniai – krikščioniško nusistatymo didžiumą užtenka gauti 45% visų balsų. Išrinkti gi Prezidentui ir laimėti referendumui reikalinga gauti daugiau kaip 50% balsų. Koku tad būdu tautininkai, nesitikėdami gauti 45% balsų pravesti Seimo didžiumai, tikisi gauti daugiau kaip 50% balsų išsirinkti savam Prezidentui ir referendumui laimėti? Daugiau kaip nesuprantama. Be to, šios tautininkų reformos priešingos Konstitucijai. Kokios Konstitucijos laužymo pasekmės, jau esame kalbėję.

Išdirbtasai tautininkų Konstitucijos keitimo projektas – naudingas būtų Tautininkų partijai, bet ne valstybei. Jokia valdžia neamžina, ne amžina ir tautininkų valdžia. Tautininkų pakeista Konstitucija, pakliuvus valdžion vėl socialistams, duotų jiems galimybės labai daug Lietuvai žalos padaryti ir užkirstų kelią Seimui ir visuomenei nedaleisti jiems valstybei kenkti. Kas dėl Seimo atstovų skaičiaus sumažinimo, Seimo kadencijos prailginimo, Prezidento renkamojo laiko pratęsimo, mes sutinkame, tik norim tai padaryti teisėtu keliu, o ne taip, kaip nori Tautininkų partija.

Turime prisiminti, kad šios tautininkų reformos yra ne kas kita, kaip nauja revoliucija. Jas ne kitaip įvertina ir užsienio spauda, kaip, pavyzdžiui, „Germanija“. Tik revoliucija netiksli, nereikalinga, labai skaudi ir pražūtinga Lietuvos valstybei. Dėl to mes pilnai pritariame mūsų ministerių išėjimui iš Vyriausybės ir jų atsistatydinimą užgyrėm. Mes tylėjome, kada tautininkai negražiu būdu mūs partiją niekino, žemino, kad jie nepamatuotai puolė mūsų vadus, stengdamiesi įvairiais būdais juos diskredituoti. Mes kentėjome ir tada, kada buvo spaudžiami, persekiojami ir skriaudžiami katalikai ir katalikų organizacijos. O ta prieškatalikiška akcija tautininkų vedama plačiu užsimojimu. Palikdami nuošaly Tautininkų partijos ideologiją, jų puolimą spaudoj (esant jiems opozicijoj) katalikų, Katalikų bažnyčios ir jos vadų, mes priminsime čia tik tautininkų

darbų eilę, nukreiptą prieš katalikus, nuo tų laikų, kada jie valdžią paėmė į savo rankas. Katalikų ūkininkų sąjunga spaudžiama. Tautininkų valdžia dėl jos varo tą pačią politiką, kokią buvo užėmusi socialistų valdžia. Tautininkų einama prie jos panaikinimo. Tas darbas nukreiptas kaip prieš katalikų draugiją, nes socialistų tokia pat draugija – žemės ūkio kooperatyvai – valdžios palaikoma ir remiama. Tautininkų pučiamos „Ūkininkų vienybės“ priedanga tik ūkininkų katalikų persekiojimą stipriau įrodo. Nes kodėl persekiojimas taikomas ne ūkininkams socialistams, bet ūkininkams katalikams? Tautininkų valdžiai socialistai meilesni negu katalikai ir dėl to katalikus stengiasi suvartyti į socialistų tinklą. Pavasarininkų sąjunga ir Ateitininkų moksleivių organizacija, kaip katalikiškos draugijos, tautininkų stengiamasi ardyti. Studentų katalikų ateitininkų organizacija tautininkų įvairiais būdais žeminama ir niekinama visuomenės akyse. Tas klausimas mūsų pirmininko net Tamstai, Pone Prezidente, buvo praneštas, prašant tą negražų darbą sustabdyti. Tamstos buvo pripažinta, kad ateitininkai yra puolami be pamato, jie nėra kalti, o vienok tas diskreditavimas eina ir toliau. Pradėta varyti akcija ir prieš aukštai stovinčius krikščioniškai demokratiškų įsitikinimų žmones. Ypatingai puolama aukštoji tokių įsitikinimų dvasiškija. Puolamųjų tarpe yra žmonių, prieš kuriuos visa Lietuva pagarbiai galvą lenkia už jų didelius tautai nuopelnus. O kaltė jų tik ta, kad jie nėra Tautininkų partijos nariai. Socialistų valdžia paliuosavo veik visus veiklesnius katalikus valdininkus. Mūsų buvo ne kartą prašyta tautininkų valdžios gražinti jiems vietas. Bet nieko neatsiekta. Į daugelio jų prašymus net neduota atsakymų. Į daugelio jų vietas tautininkų vyriausybės priimta socialistai valdininkai. Socialistų valdžia atėmė iš labai didelio skaičiaus katalikų naujakurių žemes. Prašymai sugražinti jiems jas palieka dažniausiai be vaisių. Pavieniams asmenims gražinama tik tuomet, jei to reikalauja politikos išrokavimai. Prieš katalikus valdininkus, esamus tarnyboje, pradėta vesti akcija. Jie šnipinėjami, kankinami, kilnojami iš vietų į vietas. Šių metų biudžetas nepaskelbtas taip pat tik dėl priešingų Katalikų bažnyčiai nusistatymų. Faktų eilę galėtumėm pratęsti žymiai daugiau. Bet užtenka paminėti. Jie pakankamai įrodo Tautininkų partijos ir Vyriausybės neigiamą atsinešimą prie katalikų, jų skriaudimą ir persekiojimą. Tautininkų tokie darbai vykdomi tuomet, kada žodžiais visur ir visada garsiai dangstomasi katalikybės skraiste. Kokią tautininkai užims poziciją dėl religijos ir katalikų, mums buvo numanu pačioj pradžioj po perversmo. Tamstai pasiūlius M. Krupavičiui sudaryti projektą ilgesnio bendradarbiavimo, jo buvo pasiūlyta tarp kitų priemonių sudaryti vieną partiją iš Krikščionių demokratų [partijos], Ūkininkų sąjungos, Darbo federacijos ir Tautininkų partijos. Šis vienos partijos sudarymas Tamstai pasirodė negalimas dėl to, kad tautininkai negalėsia vienodai su katalikų partijomis įvertinti programoje tikybės momentą, nes tautininkų partijoj esą daug žmonių, kitaip žiūrinčių į tikybą, negu mes. O antra, nuo pat pradžios paaiškėjo, kad daugeliui labai įtakingų ir dabar aukštai

pastatytų tautininkų socialistai buvo ir yra artimesni už katalikus. Ta kryptis paėmė viršų. Štai dėl ko katalikai spaudžiami, o socialistų organizacijos palai- komos. Mes ir dėl to tylėjome. Bet kada tautininkai pradėjo griauti valstybės pamatus, kada pasirinko, viešai paskelbė savo valstybinio darbo ir pradėjo vy- kinti tokius metodus, kurie daro valstybei daug žalos, kada jie valstybę stato į labai slidų ir pavojingą kelią, mes tylėt negalime. Mes negalim ramiai žiūrėti ir griovimą to, kas tautos dideliu vargu, dideliu pasišventimu ir jėgų įtempimu buvo padaryta; mes negalim tylėti, kada niekais verčiama tas, kas buvo gauta ir sustiprinta kilniomis visuomenės aukomis, žmonių gyvybėmis ir krauju. Mūsų ministerių išėjimas iš Vyriausybės, kaip minėjom, pasidarė neišvengiamu ir būtinu, nors faktinai jie buvo tautininkų išstumti.

Bet ir mūsų ministeriams išėjus iš Vyriausybės, mes, kaipo partija, opozici- jon dar nėjom. Mes laukėm tautininkų susiprantant, mes laukėm juos pasiren- kant kitus – valstybę stiprinančius – darbo metodus. Bet mūsų lūkesčiai veltui nuėjo. Juo toliau, juo giliau tautininkų brendama į neišbrendamą balą ir valstybė paskui save traukiama. Katalikiškos draugijos ir toliau griauamos. Žemės re- forma sustabdyta. Tuomi pataikaujama dvarininkams, daroma skriauda mūsų kariams bežemiams ir mažžemiams. Politinė ir visuomenės orientacija naikina- ma. Neribota tautininkų agitacija nevaržoma jokio padorumo dėsniais – žmonės klaidinami. Visuomenė dezorganizuojama, silpninamas jos atsparumas ir jėga. Demoralizuojama kariuomenė. Prievara brukama karininkų tarpan po- litika juos suskaldė. Šiandien kariuomenės veik neturim – ji suardyta, nes suar- dytas karininkų vieningumas. Įvestas negirdėtas režimas, kokio neturėjom ca- rizmo laikais. Neduodama valstybės reikalu viešai pasisakyti net tiems žmonėms, kurie dėl savo užimamos vietos privalo tai padaryti. Turime čia ome- ny Seimo Pirmininką, kuris yra kartu ir Respublikos Viceprezidentas, ir dr. Kar- velį, esant jam dar ministriu. Jų žodis cenzūros braukiamas. Jiems neleidžiama buvo pasakyti tai, ko iš jų reikalavo jų pareigos. Pastačiusiom valstybę ant kojų ir ją įstiprinusiom partijom neleidžiama net savo nusistatymo spaudoj paskelbti, braukiant net tokie sakiniai, kaip: „Krikščionys demokratai nusistatė laikytis Konstitucijos“. O tautininkams duota negirdėta laisvė. Tą laisvę jie sunaudoja negražiai ir negražiu būdu. Šmeižiama ir niekinama visi, kad ir dideliausių vals- tybei nuopelnų žmonės ar organizacijos. Tai negražiai agitacijai naudojama ne tik tautininkų spauda, bet ir valdžios aparatas, radio ir t.t. Tokio partingumo, kokis dabar yra, Lietuva nėra mačiusi. Kas ne tautininkas – skaitomas ne vals- tybės žmogum. Kas eina prieš tautininkų politiką – skelbiamas einančiu prieš valstybę. Kur Vyriausybė, kur Tautininkų partijos Centro komitetas – neatskir- si. Tautininkų partijos nutarimai privalomi visiems, neišskyrus ir Tamstos, Pone Prezidente. Kova su partijomis vedama tik tam, kad Tautininkų partiją sustip- rint. Jeigu galima buvo kada nors kalbėti apie partijų valdžią, tai šiandien turime tikriausią partijos valdžią. Šiandien Tautininkų partija visa – šalia jos nieko.

Tautininkų partija – valstybė, kitos partijos – antivalstybė. Konstitucija pamin-ta. Labai didelės valstybės reikšmės atstovybės naikinamos. Jas panaikinus leidžiama įsigalėti tose valstybėse lenkų akcijai ir ardoma galimybė laikyti tas valstybes savo įtakoj, arba bent daryti jas mums palankiomis. Tarp kitko, panai-kinta atstovybė ir prie Tautų Sąjungos. Tautų Sąjunga kaip ir boikotuojama. Trumpu laiku sutraukta su kitomis valstybėmis tie ryšiai, kurie su dideliu vargu per metų eilę buvo mūsų užmegzti. Ir tai daroma tuo metu, kai pasaulis gyvena labai neramius laikus, kada stovime didelių įvykių akivaizdoje, kada mes patys turime labai svarbių bylų Tautų Sąjungoje. Kur nueisime be palaikymo, be draugų – turi būti kiekvienam aišku. Gyvi ekonominiai reikalai ignoruojami. Į labai didelės reikšmės Ženevos ekonominę konferenciją, į Pabaltijos valsty-bių Prekybos rūmų atstovų suvažiavimą mūsų atstovai nesiunčiami. Tarsi ne-norima suprasti, kad ekonominė krašto gerovė priklauso nuo gyvų prekybinių santykių užmezgimo su kitomis valstybėmis; kuomet kitos valstybės tiems san-tykiams užmegzti deda dideliausių pastangų, mes patys nuo jų bėgam, o ką turim – griaunam.

Lietuvos padangė niaukiasi. Juodi debesiai vis tirštėja ir tirštėja. Prieš akis stovi labai liūdna mūsų tėvynės ateitis. Mūsų dėtos pas Tamstą, Pone Prezi-dente, ir pas p. Ministerį Pirmininką pastangos sustabdyti tautininkų žalingą valstybei darbą nuėjo niekais. Už tas pastangas susilaukėm purvniausių nieki-nimų ir grasinimų Varniais, kaip kokie komunistai ar kitokios rūšies kenksmingi valstybei žmonės. Tautininkai, stovėdami pirmos Lietuvos vyriausybės priešaky, privedė valstybę prie liūdniausios padėties. Šiandien jie, paėmę valdžią į savo rankas ir eidami tais pačiais keliais, kokiais ėjo 1918 metais, pri-ves Lietuvą prie tokios pat liūdnos padėties; Dievas duotų, kad nors ne prie liūdnesnės. Mes, Krikščionys demokratai, įsitikinę, kad mūsų pastangos nu-kreipti valstybės gyvenimą į sveikesnes vėžes jėga yra stabdomos, kad neįsten-giam tautininkus įtikinti juos žalingą darbą dirbant Lietuvai, turim garbės pran-ėšti Tamstai, Pone Prezidente, kad mūsų, Krikščionių demokratų partija išsaina opozicijon ir stoja garbingon kovon su Tautininkų partija ir jos politika. Šitas žygis išsaina iš mūsų š.m. partijos konferencijos nutarimo, kuris taip skamba:

„Tautininkų vyriausybėj dalyvauti ir ją remti, jei:

a) tos Vyriausybės bus laikomasi griežtos taktikos kovoj su tautos ir valstybės priešininkais,

b) aiškiais ir tikrais keliais bus einama prie valstybės gerovės,

c) neįžeidžiami ir saugojami katalikų interesai,

d) bus laikomasi tautiškai ir krikščioniškai nusistačiusių partijų koalicijos, ir

e) su minėtomis koalicijos partijomis bus sprendžiami valstybės reikalai su-sitarimo keliu.“

Nei vienos šių nurodytų sąlygų nėr. Visos sulaužytos, atmestos. Mūsų tad išėjimas iš valdžios ir stojimas opozicijon – yra konferencijos valios pildymas.

Tokių pat nurodymų turime ir iš paskutiniaus laikais įvykusių apskričių partijos atstovų konferencijų. Tokios konferencijos įvyko 15 apskričių. Konferencijos turėjo galimybės apsvarstyti visus tautininkų darbus ir naujausią Lietuvos padėtį. Sutraukus visų minėtų apskričių konferencijų rezoliucijas krūvon, taip skambės:

„Konstatuodami –

1) kad paėmusi valdžią Tautininkų partija, laužydama Konstituciją ir įstatymus, įveda krašte įstatymų negerbimą, žalingą savo pasekmėmis valstybei ir kitų valstybių nepasitikėjimą⁵ mūsų Respublika,

2) kad savo vedamąja užsienių politika griaua tai, kas per metų eilę buvo buvusiųjų vyriausybės dideliu vargu padaryta, atstumdama nuo savęs kitas valstybes ir vesdama Lietuvą prie visiškos izoliacijos,

3) kad Tautininkų partija eina prie katalikiškų draugijų išgriovimo, tuo būdu stiprindama socialistus ir liberalus,

4) kad ji, griaudama katalikų ekonomines organizacijas, trukdo ekonominiai Lietuvai kilti,

5) kad Tautininkų partija, stabdydama žemės reformą, daro skriaudą Lietuvos savanoriams kariams ir bendrai darbo žmonėms, tuo patim palaikydama dvarininkų reikalus,

6) kad ji, neskelbdama Seimo rinkimų, pasisavina sau tautos teises ir, nešaukdama Seimo, daro didelę žalą ne tik tautai, bet ir valstybei,

7) kad Vyriausybės Konstitucijos keitimo sumanymas neatitinka realiams gyvenimo ir laiko reikalavimams,

8) kad vieton vienu rinkimų įveda visą eilę naujų, tuomi didindama piliečių neramumą,

9) kad sunkiais Lietuvai laikais, imdama Vyriausybę viena Tautininkų partija, turinti labai mažą visuomenėje paramą, silpnina valdžios autoritetą ir tuomi netiesioginiai padeda Lietuvos priešininkams,

10) kad Tautininkų partija, būdama viena mažiausių Lietuvoje partijų, pasiikdama tokia ir rodydama partingumo savo darbuose daugiau negu kitos partijos, veda smarkią kovą prieš kitas partijas, norėdama jas visai išgriaut, naudodama tam tikslui ir valdžios priemones; ta savo akcija klaidindama visuomenę trukdo politinį visuomenės susipratimą bei ardo valstybei reikalingą piliečių susiorganizavimą –

n u t a r i a:

1) pritarti Krikščionių demokratų [partijos] Centro komiteto nusistatymui dėl santykių su Tautininkų partija ir jos sudaryta Vyriausybė,

⁵

Taip tekste; turėtų būti – nepasitikėjimu.

2) pavesti Centro komitetui budriai stovėti Lietuvos reikalų sargyboje ir kovoti su bet kieno pasikėsinimais prieš tautybės, krikščionybės ir demokratijos dėsnius,

3) reikalauti iš Vyriausybės griežto prisilaikymo Konstitucijos ir teisėtai išleistų įstatymų,

4) pasibaigus darbymečiui skelbti rinkimus Konstitucijoje nustatyta tvarka,

5) teisėtu keliu sumažinti Seimo atstovų skaičių ir prailginti Seimo kadenciją ligi 5 metų,

6) neiti Krikščionims demokratams į Vyriausybę, kol Tautininkų partija nepakeis savo žalingos Lietuvai politikos ir neišsižadės savo ligšiolinės taktikos [santykiuodama] su Lietuvos visuomene ir jos teisėtomis politinėmis, ekonominėmis ir kultūrinėmis organizacijomis“.

Išeidami opozicijon, kovosime atsidedę su kenksmingais Lietuvai tautininkų darbais. Bet kovodami nevertosime tų negražių kovos būdų, kokius vartoja tautininkai prieš mus. Toj kovojoj teisybė, padorumas ir Tėvynės meilė bus mūsų vadovai. Kovodami su Tautininkų partijos ir Vyriausybės kenksmingais Lietuvai darbais, mes nenustosime kovoję su Lietuvos priešininkais, o kiekvieną šios Vyriausybės gerą ir Lietuvai naudingą darbą remsime.

Jūsų Ekscelencija, rašom šitą raštą Tamstai skaudžiai sugelta širdimi. Mes būtumėm labai laimingi, jei būtume galėję kitokio turinio ir krypties Tamstai raštą parašyti. Bet tai Tamstos partijos ir vyriausybės darbų vaisius. Mums, deja, tik ši liūdna išėitis paliko. Verčia mus šiuos teisingus skaudžius žodžius rašyti pareiga ir teisė. Turim pareigos tai padaryti, nes esam savo Tėvynės piliečiai, nes ligi paskutinių Seimo rinkimų mes vedėm Lietuvą, vedėm ją sunkiausiais laikais, ją išvedėm iš didžiausių pavojų, ją sustiprinom. Gero padaryta daug. Kas moka bešališkai žiūrėti, tai mato. Turim teisę tai daryti – nes Tamsta, Pone Prezidente, esi mūsų balsais Respublikos Prezidentu išrinktas, o Tamstos vyriausybė mūsų balsais gavusi pasitikėjimą po deklaracijos Seime paskaitymo. Turim teisės ir pareigos tai padaryti kaip lietuviai ir katalikai. Kaip Tamsta šiuos žodžius įvertinsi – nežinom. Bet pamato blogame įtarti Tamsta neturi. Mūsų bendradarbiavimo laikas nuo gruodžio 17 d. ligi balandžio mėn. 20 d. Tamstai davė duomenų pakankamai padaryti išvadoms, kad ir šitas žygis mūsų daromas tik Tėvynės gerovei. Per šitą bendradarbiavimo laiką nebuvo nei vieno atsitikimo, kad Tamsta nebūtum sutikęs su mūsų pirmininko M. Krupavičiaus pasiūlymais valstybės reikalais. Tai buvo ligi tautininkų pasirinkimo to nelaimingo Lietuvos valdymo kelio. Tamsta, Pone Prezidente, turėjai galimybės įsitikinti, kad mes visą pamiršę ėjome tik prie Tėvynės laimės, prie jos mes ėjome net tautininkų dygių erškėčių klotais keliais, savo žaizdas pamiršdami, mūsų garbę, tautininkų teršiamą, savo savimeilę, partiją, kad tik Lietuvai būtų gera. Ir šiandien lygiai tuo pat keliu ėisime ir to pat tikslo sieksime. Kaip šiandien Tamsta įvertinsi mus, nežinom. Žinom, kad atliekame savo pareigą, žinom, kad

darom tai, ką mūsų teisė leidžia padaryti. Žinom taip pat, kad Tamstos vyriausybė stengsis imtis represijų prieš mus, o Tamstos partija ims dar energingiau mus niekinti. Bet turim užtikrinti Tamstą, kad ir tos priemonės neatbaidys mus nuo ištikimo Tėvynei tarnavimo. Neatbaidė mus nuo to kilnaus darbo bolševikų smerkimai mūsų narių mirtin, neatbaidė pilna mirties pavojų kova su lenkais ir kitais Lietuvos priešininkais, neatbaidė socialistų valdžios persekiojimai, neatbaidys ir tautininkų represijos. Nuo tarnybos mūsų Respublikai, nuo siekimo jos gerovės – tik mirtis mus pašalinti įstengtų. Bet mirti ir kentėti už Tėvynę yra malonu, o idealai, už kuriuos kenčiama ir mirtimi pašventinama, dar daugiau pasekėjų įgyja. Nepaisant kas bus, kokie bus mūsų šio rašto rezultatai, mes Tamstą prašom, Pone Respublikos Prezidente, sugrįžk į teisėtą Lietuvos valdymo kelią, vesk Lietuvą pirmyn, nestumk jos gyvenimo atgal, negamink jai naujų nelaimių savo Vyriausybės neapgalvotais, klaidingais metodais, nekartok seniau padarytų ir savo liūdnavais vaisiais žinomų klaidų. Padaryk tai, Tamsta, vardan lietuvių tautos iškentėtų vargų, prarastų už Lietuvos gerovę nesuskaitomų gyvybių, kilniųjų Lietuvos sūnų pralieto kraujo upelių, vardan garsios mūsų praeities, vardan brangios mūsų Respublikos šviesios ateities. Mes prašysime Dievo, kad jis teiktųsi Tamstai, Pone Prezidente, padėti išeiti iš to kelio, kokį esi pasirinkęs ir nurodyti tikrus kelius, vedančius mūsų brangią Tėvynę į laimę ir gerovę.

Reikšdami Tamstai pagarbos žodį, tikimės sulaukti Tamstos dabartinės politikos pakeitimo, kad sujungtomis pajėgomis sėkmingiau vėl galėtumėm dirbti Lietuvos naudai.

Liet[uvos] krikščionių demokratų partijos
ir III Seimo L[ietuvos] kr[ikščionių] dem[okratų] frakcijos
vardu jų įgaliotas

M. Krupavičius

PARTIJOS PIRMININKAS

Kaunas, 1927 m. birželio mėn. 22 d.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas. F. 923. Ap. 1. B. 567^a. T. 1. P. 25–38.

Originalas, mašinraštis.